

„Istenről való szent elmélkedések“ a XVII-ik százban.

(Első közlemény.)

Nem kis önérzettel tekinthetnek vissza az unitáriusok egyházuk háromszáz éves dicső multjára, a háromszáz éves hitharczra, melyet vívtak az apostoli kereszténységet pogányszerű elemekkel elborító szentháromság dogmája ellen. Mily fegyverekkel vívták meg elődeink a hitbuzgóság ez elszánt harcát, ma már alig-alig ösmeret s. Mily sokáig tartó hősies küzdelmet állottak ki, arról is csak egy letűnt kor irodalmi emlékei beszélnek. Nem akadt még történetírója e tiz emberöltőn át tartó szakadatlan ostromnak; szükséges tehát, hogy a szemünkbe akadt jellemzőbb vonásokat följegyezzük az emlékezet számára, hogy egy elfogulatlan utókor hálás kegyelete dicső epizódjait alkossa meg majdan belőlük a vallástörténelem egyik legérdekesebb eposzának.

1532-ben kezdte meg az „Antikrisztus“ elleni nagy harcot a nagyhirű Servet Mihály „De Trinitatis Erroribus“ című sokat üldözött munkájával. Őt követték Blandrata, Palaeologus Jakab, Sommer János és Socini Fausto, Dávid Ferencz, Basilius István, Válaszúti és Enyedi György, kik mindannyian bocsátottak ki polemikus műveket a szentháromság ellen s a tudomány és *sana ratio* érveivel czáfolgatták az emberi értelemhez nem férő képtelen tan támogatására feltalált erősségeket. Genfben, Wittenbergben, sőt a tengeren túl Angliában is jelentek meg támadó iratok műveikre s annyira hatottak tudományuk súlyával kortársaikra, hogy egy tudós würtembergi professzor, Martini Jakab, nem késik játéknak minősíteni az ősz orthodox katholikus egyház küzdelmeit az arianusok- és photinianusokkal szemben, összehasonlítva azokat e teljes theologiai készültséggel föllépő újabb eretnekekkel. (Lásd *Ker. Magvető*. XXV. 227.)

Socini, Enyedi és Goslaw műveiről szól a tudós Martini ily önkénytelenül is kitüntető elismeréssel. Számos kitűnő polemikus munkát irtak azóta is mind magyar s mind lengyel részről a szentháromság dogmája ellen; úgyhogy senki sem fog ma csodálkozni az ellenfél azon újabb ítéletén, mely 1872. decz. 15-kén a debreczeni

nagy templomban hangzott az orthodoxia utolsó nagy hitbajnokának, Révész Imrének ajkairól:

„Nincs benne mód és nincs is reá szükség, hogy e harczokat itt részletesen elősoroljam. Azt azonban mégis meg kell jegyezmem, hogy *aligha van országa Európának, sőt a világnak, a melyben a Krisztus istensége feletti harcz oly erős lett volna, mint Magyarországbán.* Itt e mi szegény hazánkban tölt az bé, a mit a sajnálatos szomorú végsorsot ért Szervét, a szentháromság egy Istennek egyik első és főfő ellensége, hirhedt művének czime végére a Jelenések könyvéből mintegy harci jelszóul irt: *„És lön az égben nagy viaskodás; Mihály¹ és az ő angyalai viaskodnak vala a sárkánnyal és a sárkány is tusakodik vala és az ő angyalai“.* Igenis lön a magyar hazában az égi, a mennyei, de a földre is egyiránt ható fönséges dolgok felett nagy viaskodás“. (*Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező.* 1873. 18. l.)

E nagy harczoknak sok időtől fogva néma tanújára akadtam a székelykeresztúri könyvtár egyik nagybecsű kódexében, mely Árkosi Benedek nevét viseli homlokán. E kódexben az unitáriusok régi latin és magyar konfesszóján s két Szentábrahám-könyörgésen kívül Arkosi Benedek *„Imádságos Könyve“* van, „mellyben az imádságoknak előtte vadnak a Szent Irás szerint való régi és igaz Vallásról, a Kereszténi Hütről és annak Czikkeleiről való Üdvességes Elmélekedések“. Ehhez hasonlít némileg az alább bemutatott munka czime is, mely ugyanazon kódex utolsó harmadát foglalja el: *„Istenről Való Szent Elmélekedések“.* Hogy mily becsben tartották hitelődeink e „szent elmélekedéseket,“ élénken bizonyítja az, hogy Árko i Benedek imádságos könyvével együtt eleitől végig szép garmond s helyenként cursiv nyomtatott betűk utánzásával van a leggondosabban kézzel leírva.

Ki volt e mű másolója, nem találunk arról semmi följegyzést; csak annyit láthatunk reszketeg öreges vonásokkal, hogy Tarcsafalvi Pálffy Zsigmond volt valamikor e könyv birtokosa.

Tehát valamelyik udvarhelyszéki parokhián kereshetnők e szép kódex előállítóját. Vajjon ki lehetett az „Istenről való szent elmélekedések“ szerzője, arra nézve sem találtunk útbaigazító felvilágosítást. Csak e pár sor utal a mű keletkezésére a III-ik rész elején: „Ha valaki így szóllana: *Nobis unus est Rex Leopoldus Ignatius,* nem annyit teszen-é, mintha azt mondaná: Minékünk nincsen több Királyunk,

¹ Némi vonatkozással a szerző, Servet Mihály nevére.

hanem csak *Leopoldus Ignatius*“. (36. l.) Az idézett helyből bizonyosnak látszik, hogy e névtelen művet I. Leopold korában szerezték.

I. Leopold a XVII sz. második felében uralkodott Magyarországon s Erdély ügyeire 1657-ben, II. Rákóczy György bukásával kezdett befolyást gyakorolni. Tehát nem lehetetlen, sőt a stilst tekintve némi valószínűséggel is bir az a föltevés, hogy a névtelen szerző nem más, mint maga Árkosi Benedek, ki több évi külföldi tanulás után Paduából hazaérkezvén, „nagy tudományáért csudának tartatott“ s 1661-ben halt el, mint a kolozsvári unit. főiskola nagy-hírű professzora. (*Székely Sándor*. Unit. vallás tört. 157)

A névtelen mű belbecséről s hogy vajjon elég méltó az Árkosi nevére, ítéljen maga a figyelmes olvasó: az érdekesb részleteket elég bőven kijegyeztem a végre, hogy e műről bárki is önálló vélekedést formálhasson. Az egészen végig vonuló felvilágosult, szabad szellem és bátor, őszinte hang méltánylására nézve jó lesz megjegyeznünk, hogy e mű jóval a dézsi complanatio után kelt, tehát fejével játszott a szerző, midőn az Isten egységét és a Krisztus ember voltát oly nyílt őszinteséggel vitatja. E körülménynek tulajdonítható a szerző névtelensége is s ennek tulajdonítható az is, hogy talán csak az előttünk fekvő egyetlen példányban maradt fenn korunkra. Kénosi Tösér s Uzoni Fosztó nem ismerik és sem Árkosinál, sem a XVI—XVII. sz. jelentősb polemikusainál nem emlékeznek meg róla; sőt mi több: a névtelen művek jegyzékében sem találhattuk föl nálók. Nagy ideje tehát, hogy szélesebb körben ismertté tegyük; sőt ma is megérdemelné az egész terjedelmében való kinyomtatást. Bátran elmondhatjuk, hogy Petritjevith Horváth Ferenc „Apológiáján“ kívül alig találunk irodalmunk ez elnyomott korszakában oly polemikus munkát, melyben a józan dialektika és a tiszta rationalismus érvei oly nagy erővel nyilatkoznának, mint az itt alább ismertetett „szent elmélkedésekben“.

Az „*Istenről Való Szent Elmélkedéseket*“ írója öt részre osztja, mely részek így következnek:

„Első rész: *Hogy az Isten csak egy légyen*“.

„Második rész: *Hogy az Istennek csak egy személlye légyen*“.

„Harmadik rész: *Hogy az az egy Isteni személy, a kinél több mindenk felett való Isten nincsen, nem egyéb, hanem csak egyedül az Úr Jesus Christus Szent Attya légyen*“.

„Negyedik és Ötödik rész: *Hogy az Háromságosok az ő Sz. Háromság feől való tudományokat sem az igaz Ratioból, sem pedig a Szent Írásból meg nem bizonyíthatják*“.

A címlevél hátlapján az Isten egységét bizonyító szentírásbeli helyek vannak csoportosan följegyezve. Intés vagy előbeszéd hiányzik; az író egyenesen tárgyára tér. Az első rész az 1—9., a második a 10—15., a harmadik a 16—88., a negyedik a 89—110, s az utolsó rész a 110—140. lapokat tölti be. Összesen tehát az egész mű, a címlevelen kívül, 140 sűrűn írott negyedretű lapra terjed.

A felmutatott beosztásból azonnal kitűnik, hogy szerző a harmadik legterjedelmesb fejezetre fektette a fősúlyt. Itt 72 lapon keresztül hathatósan cáfolja a háromságosok érveit s gyakorlott dialektikával vitatkozik saját hitének igazai mellett. Mivel az első és második, csekély fontosságú, inkább csak bevezetésül szolgáló értekezésben nem sok eredeti nézetet találtunk; ¹ csak a három utolsó részt ismertetjük tüzetesen. S ismertetjük annál inkább, mert az itt alább bemutatott részletek fényes tanúbizonyságot tesznek a névtelen író kiváló talentuma felől.

Mutatóul az észjárás és a stílus feltűntetésére álljon itt mindjárt legelől a harmadik részből a következő élenken okoskodó hely:

„Miért toldod oda ahoz az egy Atya Istenhez a Fiut, a Szent Lelket és a Szent Háromságot, holott az Apostol ezeket elhagyván, csak amaz egy Atyát mondja egy istennek lenni. *Minékünk egy Istenünk vagyon, amaz Atya*“. (1. Kor. VIII. 6.)

„De hogy valaha magokat eszékbe vehessék, én immár csak azt kérdem ő tőlök: Ti néktek hány Istentek vagyon? Ha kereszténeknek tartják magokat, erre azt kell Sz. Pállal felelniek: *„Minékünk egy Istenünk vagyon*“.

¹ Az első részben az látszik előttünk legfigyelemreméltóbbnak, mely szentírásbeli helyekkel bizonyították a XVII. sz.-ban az unitáriusok az isten egységét. E szentírásbeli helyek:

Deut. VI. 4. Márk XII. 29. Róm. III. 30. 1 Kor. VIII. 4. Gal. III. 20 Eph. IV. 6. 1 Tim. 2. 5.—5 Mos. IV. 35. és XXXII. 39. 1 Sam. II. 2. 2 Sam. XXII. 32. 2 Sam. VII. 22. 1 Kir. VIII. 23. 60. 2 Kron. VI. 14. Psal. XVIII. 32. és LXXXVII. 10. Esa. XXXVII. 16. és XLIII. 10. 11. és XLIV. 6. és LXV. 5. 6. 21. 22. és LXVI. 9. Os. XIII. 4. Ján. XVII. 3. 1 Kor. XII. 6. etc. „Ezeket a locusokat ha felkeresed, hogy az Isten csak egy légyen, világosan megtanulhatod“. (7. lap.)

A második részben ez a talpra csett érvelés tűnt leginkább szemünkbe:

„A felett, mi dolog az, hogy hallván az Izraeliták, hogy az ő Urok Istenek egy, a miképpen állatjában, azonképpen személyében is az Istent csak egynek tartották és tisztelték mind eddig az ideig; sőt még ma is az Istent egy személyben tisztelik: miért hogy az Isten őket olyan nagy tévelygésben hagyta és azért a dologért soha meg nem feddette és dorgálta? miért hogy mikor magát csak egynek mondotta lenni, hogy a szegény Izrael népe a rút tévelygésben ne maradna, mondom, miért hogy egyszersmind háromnak is nem mondotta magát lenni; avagy miért nem magyarázta meg, hogy természetiben egy, személyében három“. (11—12. lap.)

„Ímár azért másodszer azt kérdem mégis ő tőllek: Kicsoda az az egy Isten, a kit tü egynek tartotok? Erre egyebet nem felelhetnek, ha az Apostol tudományát akarják felelni, hanem a mit az Apostol felel: *Amaz Atya, a kitől mindenek vannak és mi is ő benne*; azaz: egy mindenek felett való Isten nem egyéb, hanem amaz Atya, a kitől mindenek vadnak. Ugyanis bizonyára nem ez-é a mi vallásunk, kiért minket az ellenkező felek olyan igen kárhóztatnak? Nemde nem azt valljuk-é mi, a mit az Apostol mond, hogy: *Mi nekünk egy Istenünk vagyon és a t.*“

„Ha az egész darék Sz. Írásnak hisz, bizony ennek az mi tudományunknak hinned kell, mert ez merő azon szent írás; valamint mi hiszünk az egy Isten felől, ime az Apostol szintén úgy tanit minket, hogy hidgyük“.

„Látod azért, hogy a mi tudományunk azon szókkal a Szent Írásban megtaláltatik; a ti tudománytok pedig hol találtatik meg? Eleitől fogva végig mind olvasd el a Szent Írást, sohult is azt fel nem találod, hogy minékünk egy Istenünk légyen az Atya, Fiú, Szent Lélek tellyes Szent Háromság egy bizony örök Isten“.

„Hogy az egy Isten természetben egy, személyben pedig három légyen, ki vetemedhetnék oly nagy vakmerő bátorságra, a ki ezt a Szent Írásból meg akarná mutatni? holott eunyi üdőtől fogva mind kérjük őket, hogy megmutassák; de még eddég nem született közüllök az az ember, a ki ezt mi nekünk megmutatta volna. Mi pedig, ha ők mi tőlünk azt kívánják, hogy megmutassuk a mi vallásunkat az egy Isten felől, mingyárast azon szókkal a Szent Írásból megmutathatjuk“ . . .

„Ez a mi tudományunk és vallásunk, a melyet világosan azon igékkel leirt a Szent Pál Apostol minékünk. Ha Istennek (Istennel?) tartó lelked vagyon, miért hogy mégis kárhóztatsz bennünket? Ezért kell-é elkárhoznunk minnyájon, hogy minékünk egy Istenünk vagyon? Kicsoda? *Amaz Atya, a kitől mindenek vannak, és egy Urunk.* (Tudnillik olyan Urunk, a kit az Isten mindeneken Úrrá és Christussá tött.) *Csel. II. 35.* Kicsoda? *A Jésus Christus, ki által mindenek*“.

„Elkárhozunk-é tehát az Apostollal? Ez-é az az utálatos eretnek, ség, a melyért a gonosz világ gyűlölségében vagyunk? Ha ez eretnek-ség, tehát inkább akarok én az Apostollal edgyütt eretnek lenni, hogy sem mint tüveletek keresztyéni nével dicsekedni“.

„Kérlek az Istenért valaha immár nyissátok fel szemeiteket és ennek a világos locusnak az ő világánál lássátok megtapasztalhatóképpen az igazságot“.

„Mert ha ez nem elég világos dolog a Szent Írásban annak megmutatására, hogy az az egy mindenek felett való Isten nem egyéb, hanem az Atya: tehát soha bátor (bár) semmi világos dolgot ott ne keress. Ha ez nem igaz, tehát soha semmi igazság a Szent Írásban nincsen. Ha valami kicsiny szikrája az igazságnak szeretetinek szivedben volna, nemde nem vehetnéd-é könnyen eszedben, mely nagy tévelygésben vagy? Inkáb akarsz-é e világgal tévelygésben maradni, hogyssem mint ezt a szent írás szerént való edgyügyű apostoli tudománt megvallani? Ma azért, ha az Apostolnak az egy Isten felől való tanu-

bizonyosságát hallood és olvasod, ne keményíts' meg a te szivedet, hanem adj dücsösséget az Istennek és a te előbbi rút tévelygésedből búcsút vévén, ne szégyeljed az Apostollal megvallani, hogy te néked is egy Istened vagyon és egy Urad, a Jesus Christus. Ezzel elégedjél meg; ne félj bár, hogy elkárhozol, ha egyebet nem akarsz hinni és vallani, hanem csak azt, a mi a Szent Írásban vagyon. A mi az Szent Írás kívül van, nem elégséges, nem is szükséges az üdvösségre; sőt gyakorta kárhozatos". (32—34. l.)

Ezután azoknak a bibliai locusoknak tárgyalására tér, melyek az egy istenről tanítanak. Hivatkozik a zsidók hitére is, a kik a háromságról semmit sem tudnak, holott a Názárethbéli Jézus szerzőnk szerint nem egyéb istennek tiszteletire tanított, hanem annak a tiszteletire, a kit a zsidók akkor a Krisztus idejében is, most is igaz istennek tartanak.

„Ugyanis bizonyára a Sidók a Szent Háromság Istent soha ő Isteneknek nem mondták; hanem az ő atyjoktól vött példa szerint csak az Úr Jesus Christusnak Szent Atyját tartották s tartják ez mai napiglan is egy Istennek lenni, és ezzel az igaz isteni tisztelettel ugyan dicsekednek a keresztének ellen, mintha a kereszténi tudomány szerint nem azt az Atya Istent kellene egyedül egy igaz Istennek tartani“.

„Az egész ó testamentumban a Szent Háromság Istennek, hogy az egy Isten személyében három, állatjában pedig egy légyen, sohol semmi nyoma nincsen. Ez az oka immár, hogy ez az háromságosok tudománya igen nagy botránkozására vagyon a Sidóknak mind ez mai napiglan, a kik egyikért azért az Háromság Isten felől való tudományért gyűlölik a kereszténi tudománt“. (59—63. l.)

Még ennél is erősebben harczol írónk az apostoli hitvallásnak felhozásával a háromság ellen.

„Hogy-hogy lehet az, hogy ennek a Symbolumnak irói elhették volna azt a Jézus Christus és a Szent Lélek felől, a mellről leginkább kellett volna emlékezni? . . . Hogy-hogy elhették volna azt el, a miről leginkább kellett volna vallást tennieik? Ha szükségesnek tartották, hogy az egységet a háromságban, a háromságot is az egységben tiszteljük, úgy hogy az Atyát Istennek, a Fiat Istennek, a Szent Lelket is Istennek, avagy három különböző isteni személyeket egyetlen egy Istennek valljuk; ha mondom ezeket az örök életre oly szükségességeknek ítelték, melly nélkül senki keresztény nem lehet: miért hogy nem mérték, avagy nem akarták leirni olyan bátron, mint Athanasius az ő Symbolumában? Ha szükséges tudni az örök életre, miért hogy elhallgatták? Avagy azért annak a Symbolumnak vagy Apostoli Credónak authori a Jézus Christust és a Szent Lelket annak az egy menyekföldnek teremő Istenének hitték lenni, avagy nem hitték. Ha hitték; miért hogy ebben a közönséges vallásban meg nem vallották? Ha pedig nem hitték; nem szükséges, hogy mi is higgyük“. . . (64. 65. l.)

Éppen ily merész és biztos logikával jár el az apostoli krédóból

nyert következtetések levonásában is. A legegyszerűbb hangon kezdi, aztán fokozatosan emelkedik, mind világosabban fejezi ki gondolatát, míg nem végre meggyőződése a rendületlen hit fanatikus megbotránkozásában tör ki.

„A Jésus Christusnak nevezeti is nem engedi, hogy a Jésus Christus menynek-földnek teremtő egy Istenének mondattassék; mert a Jésusnak nevezeti nem egyebet, hanem embert jelent . . . kiért ember Jésus Christusnak is nevezetik. 1. *Tim. II. 5.*“

„A Christusnak nevezeti peniglen még annál inkább nem illik ahoz a mindenek felett való egy Istenhez; mert a Christus név görög ige, a mely annyit téssen, mint felkenettetett. Avagy azért az, a ki felkenettetik, lehet-é mindenek felett való egy Isten? Lehetetlen dolog az, hogy az az egy Isten valakitől felkenettessék és királylyá tétettessék!“

„Valamennyiszer azért Jésusnak, valamennyiszer Christusnak nevezzük, de mind annyiszor intettünk, hogy ő mindenek felett való Isten nem lehet“.

„De hogy mégis semmi kétség ne lehessen, hogy a Jesus Christusnak nevezetin az az egy Isten nem érttetik; megtetszik a következő igékből, melyek imigyen következnek:“

*Ki fogantaték Szent Lélektől,
Születék szüz Máriától,
Szenvede Pontius Pilatus alatt.
Meggfeszítették, meghala, eltemettették.
Leszálla Poklokra.
Harmad nap halottaiból feltámadta.
Méne Mennyékben,
Üte az Atya Istennek jobbára.*

„Vallyon' s ez a *descriptio* illik-é a mindenek felett való Istenhez? Ki volna olyan istentelen ember, a ki káromkodó szájjal ezeket merészelné mondani a mindenek felett való egy Isten felől: hogy Szent Lélektől fogantatott, Szüz Máriától született, Pontius Pilatus alatt szenvedett, megfeszítettett, megholt, eltemettett, pokokra leszállott, harmad nap halottaiból feltámadott és a t. Nyilván ha ki effelől, az mindenek felett való s önön magától való egy Isten felől így szöllana, megérdemlené az az ember, hogy káromlásáért érdeme szerint büntetnének meg“.

„Hogy-hogy lehet tehát az mi Urunk Jésus Christus mindenek felett való egy Isten, ha Szent Lélektől fogantatott, Szüz Máriától született, Pontius Pilátus alatt szenvedett é. a t“.

„Innen azért megtetszik, micsoda Christust hittenek légyen az régi együgyü keresztyének, ez szerént a meghallott apostoli vallás szerént, és mi nekünk is Új Testamentumi hiveknek micsodás Christust kelljen hinnünk, esmérnünk és vallanunk. Bizony nem olyant, a ki örök üdőknek előtte az Istennek állatjából született; hanem olyant, a ki bizonyos üdőben Szent Lélektől fogantatott és Szüz Máriától született. Nem olyant, a ki soha senkitől semmit nem szenvedett, nem is szenvedhetett; hanem olyant, a ki Pontius Pilátus előtt szenvedett és

megfeszítettett, megholt, eltemtetett. Azért nyilván nem olyant, a ki örökké halhatatlan volt s meg nem halhatott; hanem az mint jelentém, olyant, a ki megholt, eltemtetett, a koporsóra leszállott, harmad nap halottaiból feltámadott, mennyékben ment, az Atya Istennek jobbjára ült, tisztességgel, dücsösséggel megkoronáztatott, élőknek és holtaknak Itélő Birájává tétetett⁴.

„Ez a Jésus Christus felől való együgyű, Szent Írás szerént való apostoli vallás és tudomány és azért immár a Szent Pál apostol is azt mondja 1. Kor. II. 2., hogy ő nem tud egyebet praedikállani a megfeszítettett Jésus Christusnál: *Nem végeztem volt magamban egyebet valamit tii köztetek tudni, hanem a Jesus Christust, azt pedig azt, a kit megfeszítetnek*“⁴. (66—68. l.)

„De az régi keresztyének is Christus Urunk születése után majd háromszáz esztendőök alatt közönséges értelemmel csak az Atyát egyedül tartották mindenek felett való Istennek lenni⁴. Ennek bebizonyítására felhossa írónk a régi egyházatyákat, köztük Hermást, a ki pástornak mondatik; római Kelement; Ignáczi antiochiai püspököt, ki Szent János tanítványa volt; Justinus martyrt, a ki Krisztus születése után 150 esztendővel élt; Athenagoras atheni philosophust; antiochiai Theophilust; Irenaeust; sőt magát a nagy Tertulliant is és a híresneves Origenest, a ki „Celsus ellen irt könyvében az Atyának egyedül tulajdonítja a mindenek felett való egy istenséget“⁴. (68—80. l.) A régi szent atyák nézeteinek ismertetése közben bőségesen sorolja fel a tárgyára tartozó nyilatkozatokat is s felsorolását e szavakkal végzi:

„Mindezekből azért megtudhatjuk nyilván és világosan, micsooda értelemben voltak a régi keresztyének és doktorok (tudósok) majd harmadfél száz esztendeig Christus Urunk születése után az egy Isten felől; tudnillik, hogy csak egyedül az Atyát tartották és vallották mindenek felett való örök Istennek lenni. A Fiat peniglen sem egyenlőnek, sem nem örökké valónak, hanem mind üdővel, mind méltósággal, mind hatalommal az Atyánál sokkal kissébbnek tartották. A mi pedig a Szent Lelket illeti senki a régiek közül nem merte Istennek mondani; sőt még a Nicaenum Conciliumbeli paterék sem mérészlették azt feltenni, hogy a Szent Lelket Istennek mondják“⁴.

„Az honnan világosan megtetszik, hogy ez az Háromság Isten felől és a Fiúnak az Atyával való egyenlősége felől való tudomány nem apostoli tudomány, nem az Apostoloktól adattatott kézről kézre, a következő üdőben élő s régi keresztyéneknek. Mert ha a keresztyénekre az Apostoloktól maradt volna, legelsőbbben is ezeknek a régi keresztyéneknek, az kik ez két (első) seculumban éltenek és a kik közül némelyek az Apostolok tanítványaik voltak, jelentetett volna meg, avagy adatott volna tudokra s ezektől maradt volna osztán másokra“⁴. (80. 81. l.)

Már most vizsgálni kezdi névtelen írónk, mi volt tehát eredő oka a Jézus istenségének. Első és legfőbb okául a pogányok elterjedt szokását tartja, kik „a jeles embereket kiváltképen holtok után mingyárást az Istenek közé számlálják vala“⁴. Másik, nem kissébb

oka az volt, hogy sokan irtóztak, „sőt még mostan is irtóznak annak az ő tiszteletitől, a ki természet szerént csak ember volt; szégyenlették az ember Jésus Christust tisztelni s ezért kellett immáron Új Christust, a ki Örök mindenható Isten, azért kellett a Fiú Istent és annak Isten állatjából való születését (költeni) találni“.

Cerinthus és Simon Magusnak vélekedései vagy tévelygései is alkalmasint utat adtak a Szent Háromságra, „kiknek tévelygésekből szépen kiszül az Háromság felől való tudomány“. „Affelett a Platonius keresztyének, a kik a Plato tanítványi közül löttének vala keresztyénekké, igen nagy alkalmatosságot szolgáltatának annak a Háromságnak feltalálására, az kik három Principiumokat vallottanak: *Deum, Mentem, Animam* seu *Spiritum*“.

(83—88. l.) Mely három philosophiai principium szerzőnk felfogása szerint megfelel az atya fiú és szent lélek theologiai eszméjének.

Az eddig elősoroltak után, úgy hiszem, igazat ad nem egy figyelmes olvasó a szerzőnek, midőn műve IV-ik részének elején ily önérzetes nyilatkozatra fakad:

„Úgy itelem, hogy eddig eléggé megmutattuk, hogy az a minde- nek felett való egy Isten senki nem egyéb, hanem csak egyedül a mi Urunk Jésus Christusnak Sz. Atyja; úgy hogy nagy istentelenségre vetemedett ember lészen az, a ki mégis ellene mér rugoldozni ez derék Szent Iráson fundáltatott egy Isten felől való igaz tudománynak“.

„De hogy mégis annál inkább eszekben vehessék, mely igen el- tévelyedtenek volt az igasságnak utáról és valaha immár ennyi sok tévelygések után megvilágosodják és napfényre jöjjön annak az ő tudománynak képtelensége: vizsgáljuk meg ugyan jó módjával, hogy ha vagyón-é valami fundamentuma annak a Szent Háromság felől való tudománynak, avagy nincs“ . . .

„Hogy az Sana Ratióból, a józan igaz okosságból azt a tudománnyt meg nem próbálhatni, *Confitentes habemus Reos*, magok az ellenkezők is megvallják s azért mondják, hogy ezt a tudománt nem kell tudni, nem kell vizsgálni, hanem csak hinni és vallani kell. Kétség nélkül azért, hogy ennek a tudománynak az ő képtelensége valahogy meg ne világosodják és napfényre ne jöjjön; de minket ezzel meg nem ijeszthetnek, hogy azt a Háromság felől való tudományukat jól megvizsgálván, annak az ő képtelenségit napfényre ne hozzuk“.

(89. 90. l.)

Érdekesen fejtegeti a IV-ik részben e rövid bevezetés után, mennyire szükséges a tudás a hívéshez:

„Azt kérdem, hogyha elhiteti-é azt valaki magával, a mit nem tud és nem ért? . . . Micsoda hűt az, a melylyel valaki azt hiszi, a mit ő nem tud és nem ért! Ezt hijják ám *Bruta Fidesnek*, oktalan vagy értelem nélkül való hűtnek. De nem is hihetni azt el, a mit elsőben az ember meg nem értett és elméjében s elméjével meg nem fogott; mert nem hogy elhíhetné; de ingyen (hiában) még csak azt sem tudja,

mit hiszen. Ugyan is ha azt mondja, hogy hiszi; én is még azt kérdeném: mit hiszen? Azt-é, a mit nem tud? Vagyon-é annak hűti, a ki azt sem tudja, mit hiszen? Hová lehetne annál gorombább (faragatlanabb, műveletlenebb) ember, a ki azt akarná elhinni, a mit ő nem tud és még elméjével sem fogott meg“.

„Mire való az embernek az ő okossága? Nemde nem azért ruházta-é fel az Isten az embert ratióval, okossággal, hogy az ő mélységes titkait, a melyeket ő Felsége kijelentett, vizsgálja és értse meg az ő Felsége dücsőségére és a maga üdvösségére“.

„Azért vöttük az Istennek lelkét, hogy tudhassuk azokat, melyeket Isten mi nekünk ajándékozott; hogy megítéljük és megtudjuk az Úrnak akaratját, a mint szól az apostol. *I. Kor. XII. 12. 15. 16.* Úgy vagy az, hogy minek előtte az Isten az ő titkait meg nem jelentette, elméinkkel azokat fel nem érhattük; de immár azért jelentette meg Isten, hogy értsük, tudjuk és nékiek hidgyünk“. (91—92. l.)

KANYARÓ FERENCZ.

Jézus az életnek ama kenyere.

(Urvacsorai beszéd.)

„Én vagyok az életnek ama kenyere, a ki én hozzám jó, semmiképpen meg nem éhezik és a ki hiszen én bennem, meg nem szomjuhozik soha“. — Egy üdvért esengő néphez szállanak ez igék. Ott a nagy sokaság, mely szabadításra vár; egy társadalom, melynek megvannak a kiválasztottjai, hatalmasok és gazdagok, de a kik a hatalom, a fény, gazdagság mellett sem boldogok, megvannak kivetett tagjai, szegények, szükölködők, a kik kétszeresen nyomorultak; egy társadalom, a mely irányt vesztett, s melynek az isteni fényből a mi világossága volt is, homályba elveszett; egy társadalom, a mely szenved, mely fájdalmat, elégedetlenséget érez; egy társadalom, mely nem boldog . . s mely üdvöt, szabadulást keres. . . Tolongva jönnek a Mesterhez, némelyek kíváncsi arczczal, mások epedő ajakkal, s azt hive, hogy egy érintésre minden terheik el lesznek véve, az ő hatalmáról csodás jeleket kívánnak. De Jézus nem ad oly jeleket, nem mennek szét, nem válnak el a tengervizek, hanem megnyilatkozik az ő szellemi és erkölcsi teljes fensége, s száll a légben a legszentebb istenfiúság igéje: „Én vagyok az életnek ama kenyere, a ki én hozzám jó, semmiképpen meg nem éhezik és a ki hiszen én bennem, meg nem szomjuhozik soha“. „Ezt hidjétek, mert ez isteni cselekedet“, mert ebben találjátok a szabadulást, az üdvet! . .

Jézus az életnek ama kenyere, a mely táplál, éltet. A ki ő hozzá jön, semmiképpen meg nem éhezik és a ki hiszen ő benne, meg nem szomjuhozik soha. Jézus az életnek kenyere! Hiszitek-e ezt? Avagy talán úgy tartjátok, hogy az egy szép mondás, szép, magasztos, halhatatlan ige, s nem több. Ismeritek ti az életnek annyi különféle kenyereit. Nos? Kielégítették-e azok? Kielégített-e a tudomány, melyről azt hittétek, hogy abban egyedül is feltaláljátok a boldogságot, a tudomány, mely némelyeknek nem alázatosságra s nem